

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ МОНУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА В УРСР (50–80 рр. ХХ ст.)

***Анотація.** У статті визначено основні засади державної політики у галузі монументального мистецтва в УРСР у 50–80-ті рр. ХХ ст. Висвітлено особливості функціонування українського монументального мистецтва в радянський період та творчі досягнення митців.*

***Ключові слова:** мозаїка, мозаїчний твір, вітраж, опорядження фасадів, архітектура, композиція, декоративний елемент.*

***Abstract.** The article identifies the basic principles of state policy in the field of monumental art in the USSR in the 1950's and 1980's. The peculiarities of the functioning of Ukrainian monumental art in the Soviet period and the creative achievements of the artists are highlighted.*

***Keywords:** mosaic, mosaic, stained glass, facade decoration, architecture, composition, decorative element.*

Невід'ємною складовою історико-культурного надбання радянської України є пам'ятки монументального мистецтва – однієї з важливих сфер духовної культури нашого народу [3, 7]. До монументального мистецтва традиційно зараховують мозаїки, фрески, пам'ятники й погруддя, різні скульптурні та декоративні композиції (наприклад, декоративні рельєфи), вітражі, оформлення водограїв. Після встановлення в Україні влади більшовиків монументальне мистецтво й, передусім, скульптура, стає знаряддям пропаганди комуністичних ідей, своєрідною ідеологічною зброєю. Ще в квітні 1918 р. у радянській Росії Радою Народних комісарів було прийнято декрет під назвою «Про зняття пам'ятників, споруджених на честь царів та їхніх слуг, і розроблення проектів пам'ятників Російської Соціалістичної революції», відомий як ленінський план монументальної пропаганди [3, 30]. Аналогічний декрет в Україні «Про знесення з майданів та вулиць пам'ятників, збудованих царям та царським посіпакам» було оприлюднено у травні 1919 р. Ці документи визначили політику нової державної влади стосовно художньої спадщини, а також зумовили основні напрями розвитку монументального мистецтва майже до кінця ХХ ст. Натомість, поряд із практикою знесення пам'ятників «царського режиму», що, на думку влади, «не мали історичної та художньої цінності», розгорнулася довготривала кампанія зі спорудження монументів на ознаменування перемоги соціалістичної революції та на честь політичних, громадських та культурних діячів, пам'ять про яких, на думку більшовицьких ідеологів, заслуговувала на увічнення [3, 31].

Монументальні мозаїки, вітражі, сграфіто в громадських та житлових спорудах у містах та селах України почали масово з'являтися після 1955 р., зі зміною принципів будівництва (державна постанова від 1955 р. «Про усунення надмірностей у проектуванні та будівництві» та низка інших документів, як-от наказ «Про заходи щодо подальшої індустріалізації,

поліпшення якості та зниження вартості будівництва» 1956 р. і «Про розвиток житлового будівництва в СРСР» 1957 р). За вмілої прив'язки типових проєктів за допомогою різних за кольором декоративних облицювань і тематичних композицій споруди набували індивідуальних архітектурно-художніх якостей. Як приклади можна навести будівлі сучасного Центру позашкільної роботи м. Краматорська Донецької області (колишній Палац піонерів), Центру дитячої творчості (м. Саранськ, Республіка Мордовія, Російська Федерація), Центру дитячої творчості (м. Абакан, Республіка Хакасія, РФ), Центру дитячої творчості імені Г. Карчевського (м. Ухта, Республіка Комі, РФ), Палацу дитячої та юнацької творчості (м. Ішимбай, Республіка Башкортостан, РФ), Палац дитячої (юнацької) творчості (м. Лисьва, Пермський край, РФ) та ін. Усі вони були збудовані за типовими проєктами, але завдяки творам монументального мистецтва отримали індивідуальні художні якості.

Наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. з'являється серія нормативних актів, спрямованих на встановлення контролю над розвитком монументального мистецтва в УРСР. Серед них потрібно назвати: постанову ЦК КП України та Ради міністрів УРСР «Про порядок проєктування та спорудження пам'ятників та монументів» (12 серпня 1965 р. № 606); постанову ЦК КП України «Про заходи до поліпшення монументального та архітектурно-художнього оформлення міст і сіл Української РСР» (2 квітня 1969 р. № 222) тощо. В останній постанові зазначалося, що «до цього часу з'являються пам'ятники, монументи, пам'ятні знаки, мозаїчні панно, виконані на низькому ідейно-художньому рівні, позначені елементами формалізму й модернізму, в яких образи наших людей представлені у збідненому, огрублому вигляді». Отже, Художній фонд УРСР запропонував проєкти архітектурно-художнього оформлення громадських споруд після ухвалення художньою радою підприємства обов'язково подавати на Республіканську раду ХФ УРСР, а потім на художню раду Держбуду (особливо останнє зауваження поширювалося на проєкти архітектурно-художніх рішень фасадів та інтер'єрів громадських споруд і житлових будинків, вартість робіт за якими перевищувала 5 тис. крб).

Однак, уже 28 березня 1974 р. була прийнята чергова постанова Держбуду УРСР «Про грубі порушення містобудівної дисципліни в місті Северодонецьку та інших містах республіки», в якій було зазначено, що виконані роботи у Дніпропетровську, Кривому Розі, Донецьку, Запоріжжі, Одесі, собівартістю більше 5 тис. крб, і «художньо-декоративні роботи у великих громадських спорудах виконуються без узгодження з Архітектурно-художньою радою Держбуду УРСР» (протягом 1972–1974 рр. в межах республіки було узгоджено лише 34 проєкти) [5, 45–46]. В ролі превентивного заходу боротьби з порушниками попереднього наказу пропонувалося не проводити оплату вже виконаних робіт, якщо проєкт було реалізовано без узгодження з керівними органами; надати до Держбуду УРСР плани проведення архітектурно-монументальних робіт у регіоні на найближчі 2–3 роки; розробити заходи щодо недопущення таких порушень. Для

подальшого контролю за діяльністю співробітників художніх установ 25 листопада 1975 р. були затверджені зональні експертні Республіканські ради ХФ УРСР, які долучалися до попереднього обговорення ескізів монументальних творів [4, 10]. Також 27 березня 1974 р. було затверджено «Постанову першого пленуму правління Художнього фонду СРСР IV скликання», де знову акцентувалася увага на «випуску творів низької художньої якості, виконання незначних непрофільних робіт, недоліки в роботі Художніх рад, окремі факти безвідповідального ставлення директорів і головних художників підприємств до затвердження протоколів Художньої ради, порушення в регулюванні завантаженості та заробітків художників, випадки неправильного застосування ставок авторського гонорару й розцінки» [4, 12].

28 квітня 1975 р. з'являється друком чергова постанова Колегії Міністерства культури УРСР «Про серйозні недоліки у монументальній пропаганді в республіці», в якій обвинувачуються експертні ради, що «допускають невимогливість, занижені критерії оцінки при схваленні окремих проєктів. На неналежному рівні відбувається контроль за ідейно-художнім рівнем та своєчасним виконанням авторськими групами державних замовлень у галузі монументальної пропаганди. Не всі пам'ятники, що споруджуються, мають високий художній рівень, розкривають політичний та громадський зміст подій» [4, 33]. У функції превентивних заходів Управлінню образотворчих мистецтв рекомендувалося подати на затвердження інструкцію «Про порядок проєктування, виконання та прийняття творів монументального мистецтва на території Української РСР». Пізніше було прийнято рішення, що на обговорення та затвердження Художнього фонду УРСР надаються ескізи усіх творів монументально-декоративного мистецтва, вартість робіт яких перевищує 1 тис. крб, та рекомендується надсилати фотографії вже реалізованих творів живопису, скульптури та монументально-оформлювального мистецтва». 7 березня 1975 р. у постанові Президії правління Союзу художників УРСР теж наголошується на недоліках у сфері розвитку монументально-декоративного мистецтва. Повідомлялося, що «частими є випадки, коли ескізи на затвердження Республіканської художньої ради мають маловиразні якості» [4, 70].

Для підвищення естетичного рівня творів монументального мистецтва у 1975 р. починають видавати журнал «Радянське монументальне мистецтво», метою якого є дослідження основних тенденцій у розвитку монументального мистецтва СРСР, популяризація серед широкої громадськості мозаїчних творів, вітражів, сграфіто. Задля систематизації інформації про основні твори монументального мистецтва, які були створені протягом 1977–1979 рр., 25 квітня 1979 р. Секретар правління художників УРСР Є. Афанасьєв спрямовував до голови правління Вінницької обласної організації Союзу художників УРСР лист із проханням надіслати фотоматеріали найкращих творів монументально-декоративного мистецтва з додаванням анотацій (автор, назва твору, техніка, матеріал, розташування об'єкта, назва міста). 13 червня 1979 р. Вінницькою організацією союзу

художників СРСР, Художньою радою та адміністрацією Вінницьких художньо-виробничих майстерень було надіслано перелік творів монументально-декоративного мистецтва та матеріали про такі твори мистецтва: рельєфна мозаїка «Прометей» (автор В. Байбеков, смальта, Ладиженська ТЕС, м. Ладизин, 1977 р.); мозаїка «Людина та Земля» (автори П. Гонтарь, Г. Солдатов, В. Коваленко, смальта, Обласне управління сільського господарства, Вінниця, 1977 р.); вітраж «Праця», «Наука» та «Виробництво» (автори С. Кочерган, І. Ященко, завод «Кристал», Вінниця, 1977 р.); «Камінь Сонця» (автори В. Рубиш, В. Вакалюк, смальта, завод «Кристал», Вінниця, 1978 р.); розпис (темпера) «Дари Землі», «Відпочинок» (автори О. Попенко, І. Попенко, завод «Сектор», «Жмеринка», 1978 р.); «Дружба народів» (О. Ступніков, СШ № 25, левкас, 1978 р., Вінниця), мозаїка «Мрійте, пишіть, дерзайте» (автор Ю. Кізімов, керамічна плитка, Якушинецьке СПТУ, Якушинці, 1979 р.), розпис «Дерево знань» (автори А. Бурдейний, В. Байбеков, вестибюль бібліотеки, Ладизин) тощо [2, 6–7].

Більшість замовлень на виробництво монументальних композицій у громадських спорудах місцеві художники отримували через Вінницькі художньо-виробничі майстерні художнього фонду СРСР (зараз – Вінницький художньо-виробничий комбінат). Вінницькі художньо-виробничі майстерні були створені у 1963 р. Вони входили до складу Художнього фонду Української РСР, поряд із іншими відповідними інституціями: Київським живописно-скульптурним комбінатом, Київським художнім творчо-виробничим комбінатом, Кримським, Донецьким, Ворошиловградським, Харківським, Львівським художньо-виробничими комбінатами; Львівською кераміко-скульптурною фабрикою; Харківськими, Закарпатськими, Севастопольськими, Кіровоградськими, Черкаськими, Запорізькими, Сумськими художньо-виробничими майстернями тощо. При кожній установі функціонували Художні ради, на яких відбувалося попереднє обговорення проєктів, і надалі вже приймалося рішення щодо реалізації цього проєкту чи відправлення його на доопрацювання або взагалі заміна його виконавців.

Отже, монументальні твори в радянській період активно впроваджують в оформлення містобудівних комплексів та міських магістралей, екстер'єрів житлових будинків, шкіл, кінотеатрів, в оформленні Палаців культури та одруження, готелів, кафе, ресторанів, санаторіїв, лікарень тощо. Монументалістика стає різноманітнішою за формально-пластичними рішеннями, техніками (керамічний рельєф, вітраж, декоративні композиції зі скла, дерева, тканини). Однак твори монументального мистецтва в радянський період здебільшого сприймаються як засіб пропаганди.

Джерела та література

1. Выписки из протокола заседания правления Художественного фонда УССР от 25 ноября 1975 г. и протоколы заседания экспертной комиссии областного управления культуры. *Державний архів Вінницької області*. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 163. 11 арк.
2. Документы по работе с молодыми художниками, о монументально-декоративной живописи (17 января 1979 г. – 13 июня 1979 г.). *Державний архів Вінницької області*. Ф. 6025. Спр. 20. 56 арк.

3. Ковпаненко Н. Г. Проблеми висвітлення мистецької спадщини у «Зводі пам'яток історії та культури України». Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 120 с.
4. Постановление первого пленума правления Художественного фонда СССР IV созыва, приказы, выписки из протоколов заседания правления Художественного фонда УССР, решения облисполкома, переписка об организации выставки и другим вопросам основной деятельности (24 января 1975 г. – 2 февраля). *Державний архів Вінницької області*. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 162. 118 арк.
5. Приказы Художественного фонда УССР, выписки из протоколов заседания правления, решения горисполкома, приказы облуправления культуры и другие материалы об организации выставки, и вопросам основной деятельности (6 марта 1974 – 7 января 1975 г.). *Державний архів Вінницької області*. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 153. 70 арк.

Моїсеєва Ірина

СТАНОВЛЕННЯ АРТ-АКТИВІЗМУ В РОСІЇ

Анотація. У статті проаналізовано деякі аспекти ефекту перебудови як політичного процесу в радянському мистецтві. У другій половині ХХ ст. в Радянському Союзі поступово формувалася неофіційна «підпільна» культура. Епоха перебудови стала для Союзу можливістю змінити сприйняття митця як творця та створення нової публіки як «глядача-споживача мистецтва». Протестне мистецтво 90-х ставить питання про те, як мистецька діяльність набирає сили в соціальному просторі – завдяки естетичній досконалості чи через засоби масової інформації?

Ключові слова: арт-активізм, протестна культура, акціонізм.

Abstract. The article analyses some aspects of the effect of restructuring as a political process in Soviet art. In the second half of the twentieth century unofficial «underground» culture was gradually formed in the Soviet Union. The era of perestroika was for the Union an opportunity to change the perception of the artist as a creator and the creation of a new public as «spectator-consumers of art». Protest art of the 1990s raises the question how the artistic activity gains power in the social space – thanks to aesthetic perfection or through the media?

Key words: art activism, protest culture, action.

Після початку відлиги та більш ліберального відношення до мистецтва у Радянському союзі з 1950-х рр. культура почала набирати нових обертів. Мистецтво почало розвиватися у більш західному руслі. Але це було не надовго, тому що влада не змирилася з активним та шокуючим виявом свободи митців. Існувало лише одне офіційне мистецтво, яке підпорядковувалося тоталітарному режиму, а митці, які створювали щось проти системи, засуджувалися та заборонялися радянською владою. Художники, музиканти та інші діячі культури були вимушені йти в підпілля. У другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. у Східній Європі відбулися важливі зміни, як в політичному житті суспільства, так і в культурному, що спричинило зміну у світогляді людей.

Поступово зміни стали зачіпати не тільки економічні, політичні чи культурні сторони розвитку країни, але також і мистецтво. У другій половині ХХ ст. у Радянському Союзі стала формуватися неофіційна андеграунд-культура, яка виступала альтернативою дозволеному радянському мистецтву,